

Stojanović govori i o mogućnosti približavanja etatizma i kapitalizma u tom smislu što bi se u prvom, pored državne i zadružne svojine s jedne, i plana s druge strane, uvodili i privatna svojina s jedne, i tržište s druge strane, a u drugom obrnuto — uz tržište i privatnu svojinu, plan i državna svojina. Verovatno su mu, kao pozitivan primer ovakvih stremljenja, poslužile skandinavske zemlje, za koje on kaže da su čak i u domenu socijalne politike prevazišle «realni socijalizam»

Sve u svemu, Stojanović nastoji da pokaže kako marksizam, mada još nije iscrpeo sve svoje mogućnosti, ne treba da bude glavna tačka oslonca u istraživanjima puteva prevazilaženja najdubljih antagonizama klasnog društva, već samo to, da za neke njegove ideje još ima mesta u savremenom fragmentarnom mišljenju, otvorenom prema svim slobodno i antidogmatski usmerenim teorijskim pravcima.

\*Po Stojanoviću, Marks nije uspeo, kolebajući se između otvorene i zatvorene dijalektike, da se izvuče iz Hegelovog istoricizma i progresivizma i u suštini je ostao pobornik zatvorene dijalektike. Stoga Stojanović, nastojeći da dijalektiku — kako sam kaže — shvati pre svega «heuristički», predlaže, pored pojma «prevazilaženje» (karakterističnog za Hegelovu i Marksovu dijalektiku, kod kojih on, najjednostavnije rečeno, znači progres), i pojam «ispodilaženje» (koji bi značio regres). Stojanović, dakle, smatra da predlaže radikalno drugačiju dijalektiku od Hegelove, pa samim tim i od Marksove, budući da «Marksova dijalektika u biti predstavlja Hegelovu dijalektiku».

\*\*Najnovija zbivanja u nekim socijalističkim zemljama to, bar u izvesnoj meri, demantuju: vlasti nastoje da sistemski reformama omogućе slobodnije ekonomske tokove. Doduše, jasno je da se ovde ne radi o potpunoj pobedi «ekonomske racionalnosti» i o odustajanju od vlasti vladajućih krugova, već o pokušaju da se efikasnom privredom, uz što manje strukturalne promene u političkom sistemu, prevaziđe ekonomska (i opštedruštvena) kriza. Međutim, bez obzira na razloge zbog kojih od ovoga dolazi, vidimo da ni u ovim sistemima politika ne mora uvek da trijumfuje nad ekonomijom, da se i ovi sistemi — mada još uvek vrlo sporo — mogu transformisati i prilagodavati novim uslovima. Drugo je pitanje u koliko su meri takve promene zasnovane na marksističkim načelima. Stojanović je u pravu kada kaže da ni «liberalizacija» ni «tržišna ekonomija» nemaju sa njima veze, i da ne bi bilo teško Marksovu kritiku političke ekonomije upotrebiti protiv takve liberalizacije.

# psihopatik i evena ili kolektivni užas

Vojislav Despotov: «MRTVO MIŠLJENJE», Književna zajednica Novi Sad, 1989.

*milenko stašević*

Svaka umetnost kada se posmatra sa stanovišta odnosa prema životu može da ima, u osnovi filozofske argumentacije, oblik ili tip suvišnog posmatranja, koji je, zbog toga, unapred smešten s onu stranu teorijske i praktične inteligencije a i života, uostalom. Naravno, takvo gledanje ne mora da bude greška niti kulturni ili intelektualni snobizam već književni odnos prema materiji koji nije daleko od književne mode, ili, malo slobodnije rečeno, od redefinisana književne tradicije. Sve je to u duhu književnog razvoja dotle dok redefinicija ne postane dominantna i dok nov stav prema svetu i njegovim relevantnim postulatima ne postane prepreka revitalizaciji života u delu i tako oslabi veze na liniji praktični svet — književni svet. Ako bi još dublje išli u elaboraciju ovakve problematike postmodernizam bi bio ona književna tendencija koja, upravo, hoće da sačuva i prekid sa tradicijom i njezina osnovna obeležja. Greške u klasifikaciji i periodizaciji na postmodernom i modernom su iz lošeg procenjivanja koliko delo ima u sebi tradicije i koliko novih nastojanja.

Roman Vojislava Despotova načinjen je tako da se nedoumice uklanjaju na taj način što se tekst, imanentno unutrašnjim sklopovima, preobražava u «planiranu» aktualizaciju čiji su osnovni simboli i koordinate kretanja podešene zanimljivo, a za pesnika po vokaciji, retko uspešno literarnoj manipulaciji preuđenoj prema recepcijskoj sposobnosti savremenog konzumenta. Ovakvo usklađivanje je, pored ostalog, postmodernistička pragmatička kombinacija literarnih instanci koje karakterišu čitanje bez suvišnog gledanja pa se ovim putem zaobilazi fetišizacija teksta što, svakako, povećava težinu događanja u romanu deleći je od tekstovnih ustupaka teorijskim određenjima. Ovo, ponekad, izgleda kao radnja svojstvena spisateljskoj individualnosti ili, tačnije, stabilizaciji narativne paradigme negde iz vremena prvih osamdesetih godina kada je to bilo «eksperimentalno traganje» u stvaranju prihvatljivih literarnih konvencija pogodnih novim sadržajima. Tako asocijativno/poetski mehanizmi koji bi se, inače, očekivali, ustupaju mesto motivacijsko/proznom odnosima pa nam se čini da autor, koji piše ovaj roman slab ili uopšte ne čita pesme. To nije slučaj kod mladih srpskih prozaista nastalih u ovoj deceniji koji ne funkcionišu na mimetičkim vezama sa svetom već funkcionišu na globalnim analognim vezama gde mimetizam nije presudan. Odatle je onaj, za literarno delo nužan i neophodan, utisak u romanu da živimo u jed-

nom zajedničkom svetu koji nas pritiska težinom ogromne morbidnosti ustanovljene na planu dvotekstovne, paralelne informacije koje, kad su u pitanju književni junaci, deluju na nivo značenjski zgnusnutih, sugestivnih slika atakujući na čitaoca takođe dvostruko: putem osnovnog teksta i putem paralelnog teksta. Ovakvo pojačano delovanje teksta ima za rezultat dvostruko angažovanje komunikacionih polja čitaocve intersubjektivnosti: u prvom komunikacionom polju čitalac je zamišljen nad svojom sudbinom, a u drugom, kad se njegova recepcija «proširi» do margina i paralelnog teksta, nad opštom ljudskom sudbinom. Ovo dvostruko potvrđivanje jedne opšte zamisli o svetu koji je već u halucinantnom stanju jer je u agoniji proizvedenoj na svim relevantnim tačkama priče, je i dvostruko kodiranje. Ono je takvo iz namere da potvrdi i ubedi onog prvog čitaoca ili Drugog u istom čitaocu da njegovo nesvesno gubi psihoanalitičku konotaciju i postaje stvarnost u kojoj se živi. Tako književni junak i njegov čitalac u romanu zapadaju u isto egzistencijalno beznađe s tim što čitalac trpi dodatni pritisak egzaktne agensa koji brišu razliku između sveta u knjizi i sveta iz kojeg čitalac čita. Stoga se tačno ne zna kada je koji psihopatik u pitanju. Da li je u pitanju onaj kojeg pomenuti agensi čine novim bolnikom, psihopatikom prazne duše, razglobljene i razdešene, ili je u pitanju Psihopatik koji je to zbog toga što je u romanu tačno prepoznao i determinisao stvarnost. Sav taj psihoanalitički diskurs potpomaže i gradi postmoderni tip romana a izraženi pesimizam nastao iz Despotovljevog realističkog razobličavanja života je još jedna opšta njegova karakteristika.

Intertekstualne veze (Kami, Kafka, Sartre...) koje se osećaju u romanu i koje su samo još jedna njegova vrednost, (J. Kristeva, u prilog ovome, odavno misli da intertekstualnost zamenjuje intersubjektivnost a tekst je, prema njoj, «upijanje i preobražavanje nekog drugog teksta» odakle proizilazi da se pesnički jezik čita kao dvostruki kod), funkcionišu tako što se dodaje nov tekst na već postojeća značenja pojačana metonimijskim vezama. Drugačije, u Despotovljevom romanu metonimijska veza pojačava poruku tako što stare tekstove uzima kao dopune i ilustracije ne dopuštajući mogućnost potpune autonomnosti teksta već njegovu intertekstualnu povezanost sa drugim tekstovima. U ovakvim okolnostima roman Mrtvo mišljenje razvija takav kreativan potencijal koji treba razumeti kao njegov pozitivni vrednosni predložak.

U romanu su, nadalje, relevantne tačke priče određene viškom slika tako izabranih i tako komponovanih da se između sebe, kad dođe do prenaplašene introspekcije, počnu deliti i razdvajati u pasaže koji, neminovno, pod pritiskom tekstovne inercije i naglih zgušnjavanja misli čine slike paralelnih svetova. Ovakva iznenadjuća dinamika pretočena u nov potencijal proizvodi indikatore/likove koji se, kao merni instrumenti, pokazuju u delovima teksta gde se kompozicijski pojačava ideja. (Evenina «dvorečnost») a takođe i u onim delovima teksta gde su primetnije intertekstualne veze (Ubica u Sava-centru, Gradska priroda, itd.). Ova osobina, kao poetičko sredstvo i kao slikovna koncentracija iskaza, ublažuje konflikte na semantičkom planu diskursa, usklađuje asocijativnu disperziju, pojednostavljuje funkcionisanje teksta na liniji uzročno-posledičkih veza među predmetima pripovedanja i, na kraju, postaje jedna stilaska osobina ukupnog teksta očudujućeg dejstva, koja, u krajnjem ishodu, pojačava recepciju.

Despotovljeva proza zbog naglašene slikovne fascinantnosti i zgnusute misaono/asocijativne izražajnosti, ometa razvoj glavne radnje čineći ga, na momente, statičnim među dinamičnim i apartnim detaljima. Ima se utisak da Despotov to namerno čini: dramskom naboju romana lišenom klasičnog konflikta neće dozvoliti da se uzvrši preraspodela struktura na prateće i noseće već će ih izjednačiti tako što će roman pretopiti u znak a njegovu semiotičku vrednost potvrditi «protokom» recepcijenta kroz tekst oslobadajući ga žurbe za događajima. To se moglo učiniti samo odsustvom ustaljenog tipa naracije poštujući, ipak, onu koja u tekst postoji. Psihopatik i Evena i pored zajedničke želje da imaju dete nisu uspeali da ga stvore pa su, posle svega što ih je zadesilo u romanu, u poslednjoj glavi usvojili psihički i fizički degenerisano dete, dakle, novog Psihopatika koji će mlad ući u XXI vek. Optimizmu nema mesta (u romanu je on nekakva zastarela kategorija mišljenja) u vremenu u kojem je «otrovna svaka kap kiše» (str. 63.) a ono što pokreće celokupnu dinamiku dvoje glavnih likova, što je njihov cilj i naslednik, je «devojčica velike glave, kepec iz čijih ramena izrastaju samo šake kao neka krila. Iz usta i nosa kaplje večita sluz.» (str. 155.) Ovakav brutalan kraj romana odgovara ukupnoj patologiji doživljavanja koja je, zaslugom pisca, neartificijelna. U romanu je svet života obeležen poznatim ulicama, kafanama, natpisima, sve je prepoznatljivo, s jedne strane, one koja karakterišu okvirne sadržaja, s druge strane je kosmos bezsmisla, univerzum obeščovečenja, potencirana istina autorovog kritičkog opredelenja.

Pored svega, negde u pozadini, u epistolarnom obliku, Despotovu se «dogodila» priča. U romanu su ova pisma (Hare Krsna, Isus revolucija, Rudolf Štajner, Vežbe letenja) jedan antropozofski diskurs započet posle šezdeset i osme i u kojem se agnostički karakter nudi, posebno očišćenjem, umirenim i skladnim strukturama epistola, kao moguće rešenje. Ezoterija kao smisljeni karakter kojem je obeležen sadržaj pisama, u filozofskoj instanci, i u porukama, u predlogu rešenja čuva dragocenu rezervu prema opštem rešenju kao mogućem. Psihopatiku ili adresatu, i jednom od najboljih poglavlja (Sova u Vrnjačkoj banji), uspeo je samo da poleti onda kada se transformiše.

Da li bi se, na kraju, moglo još razmisliti o književnom odnosu stihije osećanja i složenog niza događaja kao nedovoljno uređenim. Dobra organizacija teksta podrazumeva još od Aristotela literarnu obavezu, što svakako, ne znači da stihija ne može imati opsektivnost metafore koja posredno, u negativnom predznaku, intrigira recepcijenta i tako poništava dilemu o njezinom pogrešnom uređenju. Veće je pitanje, autorski dobro rešeno, odbir činjenica i njihovo jednačavanje i slaganje prema dobro odabranim načelima pripovedanja koja podrazumevaju koncept smišljen pre teksta već u genotekstu. Vojislav Despotov, u smislu ovakvog posmatranja načinio je roman koji je, ujedno, i genotekst, i fenotekst, i-tekst. Tekstovne karakteristike čuvaju upućenost u smisao romaneskog pripovedanja, a u njegovim najdubljim jezičkim slojevima, i segmente jake interne energije pripovedača čije će ponovno javljanje značiti nov kvalitet u vrednovanju srpskog romana.